

ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО СТАТУСУ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Олександр ФІЛЬЦ, Юлія МЕДИНСЬКА

Copyright © 2014
УДК 159.9.018.4

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Чи не найбільше враження при вивченні історії психоаналізу справляє перманентне войовниче протистояння різних психоаналітичних шкіл та їхніх методологій, що втілюється у персональній опозиційності фахівців-аналітиків, у гострих міжособистісних конфліктах, численних розколах груп однодумців. Особливо драматичними ці процеси були на ранніх етапах розвитку психоаналізу – в першій половині ХХ століття, коли в науці продовжував домінувати вплив парадигми раціоналізму і позитивізму. Теоретичні війни велися за право володіння Істиною – єдино правильним розумінням *позасвідомого*, його динамічних та структурних констеляцій, які генерують симптоми, та, відповідно, способів психоаналітичних інтервенцій щодо виправлення цих проблем [3; 7; 8].

Незважаючи на зусилля З. Фрейда, на ґрунті теоретичних відмінностей від ортодоксальної школи першими відкололися напрямки індивідуальної психології А. Адлера, активного психоаналізу В. Штекеля, аналітичної психології К. Г. Юнга. Створений однодумцями З. Фрейда “Комітет семи перстенів” не зміг стримати подальшого інтелектуального дисидентства та концептуальних розколів. Як відомо, у Великій Британії у 40–60-ті роки ХХ століття дуже гостро протистояли школи Я-психології А. Фрейда та психології об'єктних стосунків М. Кляйн; окрему позицію займала так звана група “незалежних аналітиків” (Д.В. Віннікотт, Д. Балінт, Р. Фейрбейрн, Г. Гантріп) [1; 2; 5; 7; 8; 16].

Цілком закономірно, що у такій ситуації каменем спотикання стала абсолютна неможливість *унауочної верифікації* психоаналітичних гіпотез та вибудованих на їх основі теорій.

Останні недоступні для перевірки шляхом чуттєвого пізнання чи спостереження, адже природа позасвідомого така, що ані побачити, ані відчутти, ані, тим більше, виміряти його прояви безпосередньо неможливо. Психоаналітичні гіпотези не придатні й для статистичної перевірки, яка є загальноновизнаною методологією верифікації наукових гіпотез у сфері медичних і психологічних досліджень. Сам метод психоаналізу – це громіздкий та індивідуалізований у застосуванні спосіб пізнання, де суб'єктивні смисли, що їх привносять у процес лікування і клієнти, і психотерапевти, є настільки важливими, що важко навіть уявити гіпотетичну ситуацію, у якій могла би бути окреслена певна генеральна сукупність та сформована для неї відповідна репрезентативна вибірка. Неможливо створити й суто абстрактні, чисто раціональні теоретичні конструкти у сфері психоаналізу, оскільки ключове значення унікальності та суб'єктивності досвідів аналізандів й аналітиків під час проведення психоаналізу не дозволяє ані стандартизувати процес психоаналітичної взаємодії, ані абстрагувати з емпіричного матеріалу однозначні твердження (висновки).

Відмежування валідної психоаналітичної концепції від теоретичних спекуляцій залишається важливим завданням для сучасного психоаналізу. Встановлення цих меж привнесло би ясність у психоаналітичні дискусії, допомогло б визначити зміст освіти й підготовки фахівців-аналітиків, установило би чітку демаркаційну лінію між психоаналізом, який заслуговує на довіру як метод дослідження та лікування, і “диким” психоаналізом – свавільним використанням псевдонаукових фантазій для задоволення свідомих та/або позасвідомих потреб амбітних психоаналітиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори. Чітке окреслення онтологічної сфери наукового психоаналізу можливе з позицій парадигмального дослідження, зокрема, оцінки теоретичних, емпіричних, засадових та культурно-світоглядних складових, що детермінують сутнісний зміст психоаналітичної теорії та практики, за А.В. Фурманом [15]. Як зазначає названий автор, “наукова онтологія... – це завжди конкретно-ситуаційне уможливлення теоретичних процедур побудови ідеальних об'єктів із низкою їх емпіричних упредметнень, що дає змогу формувати певну картину світу з цілісним смисловим горизонтом наукової свідомості” [15, с. 62]. Враховуючи специфіку ідеального об'єкта психоаналізу (позасвідомого як позачуттєвого феномену), а також важливість суб'єктивності у психоаналітичному дослідженні та лікуванні, є підстави стверджувати: *психоаналітична парадигма не відповідає стандартам номотетичного наукового знання першої половини ХХ століття* [17]. Ні емпіричним, ні абстрактно-інтелектуальним, ні статистичним шляхом ми не можемо ані верифікувати, ані фальсифікувати (за К. Поппером) психоаналітичні гіпотези, оскільки пізнання позасвідомого як об'єкта психоаналізу не підлягає таким процедурам. Жодним із названих способів неможливо сконструювати загальних, універсальних і типових висновків, які би повністю пояснювали внутрішню логіку всіх без винятку психічних феноменів.

Воднораз психоаналізу закидають, що одна і та сама психоаналітична конструкція може пояснити будь-які психологічні феномени, у т. ч. суперечливі за змістом. Зокрема, Г. Скірбекк, Н. Гільє наводять такий приклад: одна з класичних концепцій психоаналізу – *комплекс Едіпа* – однаково добре пояснює і конфліктні стосунки між синами і батьками, і безконфліктні. Якщо у першому випадку вважається, що так звані інфантильні едипальні переживання генерують актуальні проблеми у стосунках між поколіннями, то у другому аналітик може припустити, що едипальний конфлікт є таким значущим та інтенсивним, що негативні почуття до батька витісняються, а на їхньому місці виникає реактивне утворення – підкреслено позитивне ставлення [13]. Відтак ситуацію конструктивного розв'язання едипального конфлікту можна відрізнити від ситуації витісненого і патогенного комплексу

лише на основі суб'єктивної, довільної інтерпретації аналітика. Звідси очевидно, що психоаналітичні концепції є такими, які не можуть бути фальсифікованими, адже будь-який психічний феномен може бути пояснений фактично кожною з них.

У цьому дослідницькому контексті *психоаналітичний метод* залишається у полі ідіографічного підходу “наук про культуру”, за Г. Ріккерттом [12], спрямованого на опис та вивчення індивідуальних випадків. Як зазначають Г. Скірбекк, Н. Гільє, “безглуздо заперечувати науковий статус психоаналізу, якщо він не відповідає окремим специфічним вимогам, що ставляться до сучасної фізики. Хоча деякі з психоаналітичних положень і можуть бути подібними до гомерівських міфів, але навряд чи це є достатньою причиною для заперечення психоаналізу як науки” [13]. Зрештою, на сьогодні філософія та методологія науки змінили свою категоричність: наукова спільнота стала більш толерантною до неочевидності наукового знання, відносності теоретичних концептів, суперечливості емпіричних даних, невизначеності та стохастичної природи значимих взаємозв'язків, феноменологічного і герменевтичного підходів до пізнання реальності, ризоматично структурованих систем [15, с. 40–41]. Утверджуються нові стилі наукового мислення – пробабілізм (від лат. *probable* – ймовірний), фаллібілізм (від лат. *fallibilis* – погіршений, піддатний помилкам). Перший з названих є ймовірнісним підходом, згідно з яким визнається конструктивна роль випадку і статистичної похибки, легітимізується застосування ймовірнісних передумов аргументації та значущість правдоподібних висновків [9]; другий визнає, що будь-яке наукове знання принципово не є остаточним, а тільки проміжним варіантом інтерпретації істини. Ці підходи теоретично близькі до фальсифікаціонізму, обґрунтованого К. Поппером [10], згідно з яким знання визнається науковим лише тоді, якщо існує експеримент, що заперечує зміст теорії. Послідовники К. Поппера – представники напрямку вдосконаленого методологічного фальсифікаціонізму – розглядають процес фальсифікації наукових гіпотез як знаходження “контрприкладів”, що заперечують певну наукову гіпотезу, а потім передбачають створення нової, яка пояснює емпіричні успіхи своєї попередниці, але дає ще додаткові знання й пояснює механізми виникнення “контрприкладів”. Більше того, нові теорії можуть бути

сформульовані ще до моменту появи “контр-прикладів”. А це означає, що вони здатні їх передбачати у потенції майбутнього, тобто до їхнього виявлення вченими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Вищеописані зміни методології сучасної науки, якісна модифікація вимог “наукового кодексу” дозволяють знову поставити питання про *науковість психоаналізу*, що ми і намагаємось зробити у даній публікації.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є обґрунтування наукового статусу психоаналітичної парадигми у контексті теоретико-методологічного апарату сучасної науки. Мета конкретизована у таких завданнях:

1. Проаналізувати існуючі підходи до визначення наукового статусу психоаналізу в історичному розрізі зміни наукових парадигм протягом ХХ–ХХІ століть (класична, неklasична, посткласична).

2. Зробити огляд концепцій, що теоретично обґрунтовують статус наукових парадигм і наукового знання (К. Поппер, І. Лакатош).

3. Проаналізувати особливості психоаналітичної парадигми у термінології К. Поппера та І. Лакатоша.

4. Обґрунтувати поняття “ідеалу” та “мірності” у психоаналізі, які би визначали напрямки розвитку психоаналізу як науки.

5. Проаналізувати зв’язок між специфікою психоаналізу як наукової парадигми та освітою у сфері психоаналітичної теорії і практики.

Виклад основного матеріалу дослідження, обґрунтування отриманих наукових результатів. Психоаналіз як сфера практичної психотерапевтичної та дослідницької діяльності протягом уже більше ста років свого існування має певні проблеми з визнанням науковості своєї теорії та методології. Як зазначає П. Куттер, “спостерігаючи психоаналіз ніби ззовні, з науково-теоретичного погляду, не так просто визначити його місце у системі наук. Часом виникає враження, що психоаналіз, подібно до хамелеона, змінює своє забарвлення” [4, с. 83]. Названий автор проводить огляд низки підходів до розуміння наукового статусу психоаналізу різними авторами, включаючи у цей перелік серед інших наступні визначення: **психоаналіз** – це *мистецтво тлумачення* з метою подолання амнезії (Freud, 1904); *природнича наука*, у якій спостерігають і створюють закони про динамку душевних процесів, доступних навіть в експерименті (Hartmann, 1927); *герменевтичний метод*, що діє через свідомість на становлення цієї ж таки свідомості (Ricoeur, 1969); критично-герменевтична емпірична наука (Lorenzer, 1974); *наука про людину* в центрі трикутника між біологією, соціологією та психологією (Lorenzer, 1985); гуманітарна наука, яка в ідіографічному стилі розглядає і розуміє окремі біографії, сукупність учень про опір та перенесення, хвороби та психічні порушення, теорії особистості та ін. (Kutter, 1989) [4, с. 87–89]. Х. Кехеле зазначає, що, залежно від вибраної точки відліку, “історія психоаналізу постає то як культурний феномен, то як соціально-наукова парадигма, і навіть – last but not least – як медично-психологічна теорія і практика лікування” [19].

Ситуація щодо осмислення наукового статусу психоаналізу ускладнюється *зміною наукових парадигм*, які щоразу по-новому розуміють ознаки академічної науки та пропонують власні системи стандартів академічного знання [15, с. 30, 40]. Як відомо, протягом ХХ століття наукова спільнота перейшла від класичної до неklasичної та посткласичної парадигм. Перша є “парадигмою механіки”, вибудованою з опорою на жорсткий детермінізм, на уявлення про повну “соціально-психологічну стерильність науки”, або ж позицію, згідно з якою відсутні будь-які взаємозв’язки між науковцем-суб’єктом наукового пізнання та емпіричними результатами й висновками про предмет його дослідження. Ідеалом *класичної парадигми* була побудова “істинної” картини природи, предметом вивчення – універсальні закони, що мають безумовну значущість, методологічною базою – безумовне переважання причинно-наслідкових зв’язків. Викликає сумніви, що позасвідоме як об’єкт пізнання через свій суб’єктивний зміст, структурування та функціонування за законами так званого первинного процесу (символічного, асоціативного, алогічного та ахронологічного) може бути вміщеним у ці жорсткі рамки.

У результаті кризи класичної раціональності протягом першої половини ХХ століття відбувається поступовий перехід до *неklasичної парадигми*, стає зрозумілим, що класична наука має межі застосування, у яких вона залишається повністю вірною, але поза якими вона не спроможна пояснити цілу низку

феноменів мікро- та макросвітів. Некласичний підхід базується на теорії відносності, квантово-польовій картині світу, теорії ймовірностей та визнанні принципу невизначеності. Він також характеризується поступовим утвердженням уявлення про залежність об'єкта пізнання від суб'єкта, котрий його здійснює. У рамках цього підходу дослідник розглядається не як сторонній спостерігач, а як частина системи, у якій відбувається спостереження. Отож, наукове знання перестає спиратись на безпосередню чуттєву наочність досвіду, його змістом стає не сама “реальність у чистому вигляді”, а певні її виміри та аспекти. Наука переходить від дослідження статичних рівноважних систем до вивчення динамічних, нерівноважних структур, феноменів, котрі мають певну динаміку, часову розгортку, які сутнісно є відкритими системами. У цьому контексті об'єкт дослідження психоаналізу – *позасвідоме* – потрапляє у множину феноменів, доступних для наукового пізнання у рамках “легітимних” наукових підходів. Водночас *метод психоаналізу*, побудований як герменевтичний інструмент, що спирається на тлумачення асоціативних зв'язків, а тому не виконує засадничих вимог науковості, передовсім тих, що обстоює неklasична парадигма.

Посткласична наукова парадигма утверджує концепцію цілісності та зорієнтована на побудову загальнонаукової картини світу. Одним з її наріжних каменів є вивчення відкритих нерівноважних систем, що мають здатність до саморозвитку. І це значною мірою змінює стандарти та методи дослідницької діяльності. Зокрема, наукового у змістовленні набувають такі поняття, як “невизначеність”, “стохастичний зв'язок”, “хаос”, “дисипація”, “непорядкований процес”, “фрактал”, у науковому теоретизуванні та дослідженнях починають застосовуватися методи моделювання можливих сценаріїв. Зовсім інакше значення починає надаватися категоріям “випадковість” і “причинність”. Все це вказує на те, що посткласичний науковий дискурс є найбільш сприятливим для утвердження наукової ідентичності психоаналітичної теорії і практики.

Аргументуємо свою позицію. Ключовою постаттю ХХ століття у сфері філософії й методології науки, визначення науковості теорій та отриманих на їх основі знань є англійський філософ австрійського походження **Карл Поппер** (1902–1994), котрий розглядав

наукові революції як перманентний стан науки, як “доступний раціональній реконструкції прогрес знань, а не як навернення у нову віру” [цит. за **5, с. 9**]. Згідно з його концепцією, відомою як *науковий фальсифікаціонізм*, науковість теорій визначається на шляху їх фальсифікації – знаходження фактів, які не можуть бути пояснені цією теорією (контрприкладів), та побудови нових теорій, що здатні науково пояснити нові дані. Теорія і нові емпіричні дані, які не можуть бути пояснені цією теорією, деякий час можуть узгоджуватися шляхом побудови допоміжних гіпотез, що не виходять за межі теоретичних та методологічних засад базової теорії. Основне питання полягає у тому, наскільки науковими є ці допоміжні гіпотези, власне до них ставиться жорстка вимога відповідності певним критеріям. Побудова адекватних допоміжних гіпотез і забезпечує постійний прогрес наукового знання. Нова теорія (Т2) виникає тоді, коли допоміжних гіпотез стає недостатньо. Т2 не повинна просто заперечувати попередню теорію (Т1), а має відповідати вимогам науковості та теоретичного прогресу та пояснювати і теорію Т1, і ті факти, які могла пояснити Т1, і ті факти, які для останньої були поза межею пояснення. Інакше кажучи, вимогою науковості нових теорій є “корисний приріст” і теоретичних знань, й емпіричних даних, у тому числі навіть передбачення тих феноменів, які ще не були виявлені емпіричним шляхом [11].

Власне такий вигляд має “приріст” психоаналітичного знання. Різні теорії не просто заперечують одна одну, вони залишаються в межах базової теорії та методології, зокрема, аксіоматичним зостаються ідеї існування позасвідомого, ключової мотиваційної сили позасвідомих бажань, укорінених у біологічному субстраті, взаємозв'язку вроджених потягів та соціокультурно детермінованих структур Его, у тому числі й дефіцитарно сформованих, визначальної ролі у формуванні психіки інтерперсональних стосунків тощо. З повною відповідальністю можна констатувати, що нові психоаналітичні напрямки виникають **усередині** психоаналізу – материнської теорії – шляхом її доповнення, інакшого акцентування наукових та прикладних фокусів, відтак набувають усе глибшого та варіативнішого пояснення щоразу ширшої палітри індивідуальних, соціальних та культурних феноменів.

На шляху обґрунтування науковості психоаналітичної парадигми звернемося також до

концепції **Імре Лакатоша** (1922–1974) – англійського філософа угорського походження, талановитого учня Карла Поппера та категоричного опонента *Томаса Куна*. Ведучи інтелектуальну дискусію з останнім, І. Лакатош обстоював та розвивав позицію фальсифікаціонізму К. Поппера і розглядав розвиток наукового знання не як накопичення фактів, які потім шляхом індукції приводять до відкриття наукових істин, а як послідовне розростання та конкурентну боротьбу “науково-дослідних програм”, витіснення більш евристичними проектами менш евристичних, вичерпаних, підважених новим досвідом, застарілих [див. 5; 6].

Термін “*науково-дослідна програма*” І. Лакатош вживав на позначення наукових парадигм, позбавляючи таким чином їх ореолу істинності й непорушності та вказуючи на тимчасовість загальноновизнаного знання, його значущість лише як етапу розвитку наукової думки. На його переконання, науково-дослідна програма “складається з методологічних правил, частина з яких – це правила, що вказують, яких шляхів дослідження треба уникати (негативна евристика), а частина – це правила, які вказують, які шляхи треба вибирати і як ними йти (позитивна евристика) [5, с. 78]. Кожна програма має “тверде ядро” та “захисний пояс”. Твердим ядром є “скостенілі” теоретичні положення, які у жодному разі не піддаються сумнівам чи перевіркам, до них заборонено застосовувати *modus tollens* (розмірковування від протилежного). Натомість захисний пояс складається з допоміжних гіпотез, які повинні бути максимально гнучкими, витримувати всі удари з боку перевірок, усі закиди, сконструйовані на шляху *modus tollens*, при потребі вони повинні бути пристосовані, переформульовані, змінені або навіть повністю відкинуті, якщо цього вимагає оборона ядра науково-дослідної програми [5, с. 80]. Почасти науково-дослідницька програма потребує досить багато часу, щоб “перетравити” свої аномалії та пояснити їх через конструювання допоміжних гіпотез [5, с. 82]. Якщо негативна евристика захищає тверде ядро від сумнівів та перевірок, то позитивна евристика спрямована на розвиток й удосконалення захисного поясу допоміжних гіпотез, які потім можуть бути принесені в жертву задля збереження цілої програми [5, с. 84].

Коротко окреслені ідеї І. Лакатоша є влучними метафорами, що добре описують ситу-

ацію у “науково-дослідницькій програмі” психоаналізу. Остання вибудована на непорушних “теоретичних стовпах” – *концепції позасвідомого*, його енергетичного наповнення та динамічного урівноважування, ідеях психобіологічної природи людської мотивації, структурної будови психіки, розділенні “первинного” і “вторинного” психічних процесів, універсальних феноменах перенесення та опору, що виникають у процесі психоаналізу. Ці концепції можемо розглядати як “тверде ядро” психоаналізу. Одночасно існує цілий спектр психоаналітичних шкіл, напрямків та підходів, гіпотетичні припущення яких можна розглядати як “захисний шар”, – сукупність гіпотез, що піддаються критиці та перевіркам, якими можна навіть знехтувати, якщо це захищатиме “ядерну” концепцію. Прикладами таких захисних “шлейфових” гіпотез можуть бути теорія об’єктних стосунків, яка у повному обсязі визнається далеко не всіма аналітиками (до прикладу, ведеться дискусія щодо визначення та механізмів проективної ідентифікації, описаної М. Кляйн, постулату про наявність вродженої структури Его, здатної до примітивного фантазування, проективних та інтроєктивних процесів); *теорія Ж. Лакана*, яка, будучи психоаналітичною, тим не менше, має специфічний концептуальний тезаурус та яскраво виражену відмінність від інших психоаналітичних концепцій; *теорія оргонної енергії Т. Райха*, яка була повністю відкинута психоаналізом; *концепція колективного позасвідомого К.Г. Юнга*, що стала основою окремого психоаналітичного напрямку, котрий оперує конструктами, які ігнорують або не визнають інші психоаналітичні напрямки. Даний перелік можна продовжити – фактично кожен окремий психоаналітичний напрямок вибудовується як система “допоміжних” гіпотез, що захищають “тверде ядро” психоаналізу – концепцію позасвідомого та його ролі в психічному житті індивіда й суспільства.

Цікавим є також наступне зауваження І. Лакатоша: “працюючи у рамках дослідницької програми, ми можемо впасти у відчай від занадто довгої серії “спростувань”, перш ніж якісь дотепні і, головне, вдалі допоміжні гіпотези, які дозволяють збільшувати емпіричний зміст, не перетворюють – заднім числом – низку поразок в історію гучних перемог” [5, с. 81]. Це спостереження повністю відповідає ситуації з розширенням спектру показів до психоаналізу та переліку типів клієнтів, які

можуть проходити психоаналіз. Якщо З. Фройд теоретично обґрунтовував недоступність психоаналітичної процедури для клієнтів з нарцистичними і психотичними розладами, то з роками було теоретично обґрунтовано та доведено на практиці, що такі клієнти можуть з користю для себе пройти психоаналітичне лікування. Перенесення, якого не помітив З. Фройд та можливість якого він принципово заперечував у названих клієнтів, просто має іншу форму, яку можна і дослідити, і використати під час психоаналітичного лікування.

Отже, з позиції історичного розвитку психоаналіз зберігає своє “тверде ядро”, яке до сьогодняшнього дня має пояснювальну силу. Це – концепція позасвідомого, його енергетично-мотиваційної ролі у структуруванні життєвого досвіду людини, способів взаємодії свідомості та позасвідомого, його значення в утриманні психічної рівноваги тощо. Шлейф “допоміжних гіпотез” у психоаналізі є надзвичайно багатим. Влучну ілюстрацію на тему аналітичного “теоретичного ядра” та масиву його “сателітів” знаходимо у спільній статті Н. Kachele, С. Albani, А. Buchheim. Зокрема, автори пишуть, що “терапевтичну оптику визначатиме фундаментальна теоретична ідея психоаналізу: постульований З. Фройдом взаємозв’язок пережитих протягом життя міжособистісних стосунків з інтрапсихічними структурами, котрі формуються. Цей підхід використовується в усіх динамічно зорієнтованих методах психотерапії, хоча й уреальнений у різноманітних варіаціях і модифікаціях. Не завжди легко виявити витoki психотерапевтичних ідей у невичерпних каменоломнях психоаналітичної літератури” [19].

Психоаналітична теорія ще далека від точки регресії за І. Лакатошем – стану, коли “тверде ядро” вичерпує свою евристичну та пояснювальну спроможність. Воднораз залишаються відкритими питання стосовно напрямку розвитку та мірності психоаналізу як окремої наукової сфери – *науково-дослідної програми*. Використані нами у даному контексті поняття “напрямок” та “мірність” вимагають більш детального висвітлення їх значеннєво-смыслового наповнення.

У методологічному витлумаченні “напрямок” розвитку окремої наукової галузі неподільно пов’язаний із поняттями “ідея” та “ідеал”. Під ідеалом пропонуємо розуміти масштаб реальності, пізнанням якої займається та чи інша галузь науки. Ідеал фактично є тим об’єктом

пізнання, який визначає обсяг і все поле досліджуваної реальності. Для біології ідеалом/об’єктом є жива природа, для фізики – закономірності процесів у матеріальному світі, для історії – матеріальне та подієве минуле людства. Таким ідеалом/об’єктом вивчення для психоаналізу є *позасвідоме* – уся сукупність психічних процесів, стосовно яких відсутні усвідомлене знання та раціональний контроль. За визначенням К. Ясперса [18], *несвідоме* можна поділити на несвідоме у розумінні *непоміченого* (воно може стати усвідомленим методом розуміннєвої психології та феноменології, може бути реально відчутим чи пережитим та несвідоме у значенні *позасвідомого* (принципово неусвідомлюване, що не може бути усвідомленим). Пізнання останнього можливе лише за принципом “так ніби”, себто як складання метафоричних наративів, які більш чи менш точно пояснюють природу позасвідомого світу, але ніколи не є остаточними та непомилковими. Інакше кажучи, це максимальний ступінь наближення, який можна реалізувати у вивченні позасвідомого у вузькому витлумаченні поняття.

Іншим ключовим параметром у визначенні емпіричного й теоретичного поля кожної науки є “мірності” досліджуваних феноменів, тобто одиниці виміру окремих предметів дослідження. Природничі науки використовують такі одиниці мірності, як метр (вимірювання довжини), грам (вимірювання маси), секунда (вимірювання часу), кубічний метр (вимірювання об’єму), джоуль (вимірювання енергії). Для гуманітарних наук ще з античних часів “людина є мірою речей – існування існуючих та не існування неіснуючих” (Протагор) [11, с. 75]. Різні перспективи психоаналітичного дослідження передбачають використання концепцій енергії інстинктивних потягів (енергетичний підхід), співвідношення позасвідомих сил (динамічний підхід), взаємодії окремих структур та рівнів психічного апарату (топологічний і структурний підходи). Але, як і в гуманітарних науках, окресленої одиниці вимірювання на зразок кілограму чи секунди у психоаналітичному дослідженні немає й не може бути. Так само як у гуманітарній сфері, у психоаналітичній парадигмі людина – це “мірило речей”. Лише деривати позасвідомих потягів (ті чи інші форми поведінки, симптоми, сновидіння, фантазії, парапраксії, сублімовані у мистецтво потяги тощо) можуть бути чуттєво пізнані та більш-менш точно “виміряні”, а

відтак кваліфіковані та феноменологічно описані.

Психоаналітична практика зорієнтована на вільний доступ аналітика до креативного використання власної суб'єктивності з метою гармонізації суб'єктивності іншої людини. Ідеалом психоаналітичного методу є вільно плаваюча увага та вибудоване на її основі герменевтичне, інтерпретативне знання, максимальна повага до суб'єктивності, принципова безвимірність об'єкта досліджень. З іншого боку, у шлейфі допоміжних теорій психоаналітичної парадигми вже починають оприсутнюватися нейрофізіологічні теорії когніції, пам'яті, емоцій, поведінки, темпераментальних та характерологічних особливостей людини. Можливо, власне вони згодом зможуть дати відповідь на науковий запит більш точної мірності психоаналізу.

У цьому теоретичному контексті виникає ще одне питання, пов'язане з відсутністю мірності психоаналітичних знань. *Поза-мірність* об'єкта психоаналізу як дослідницької й психотерапевтичної практики та максимальна легітимізація суб'єктивності як інструменту дослідження утруднюють або й взагалі унеможливають виявлення аномалій і контр-прикладів, потрібних для фальсифікації та розвитку теорії. Адже будь-яка аномалія чи контр-приклад можуть бути потрактовані як ще один унікально-суб'єктивний феномен, який підлягає поясненню у рамках герменевтичної психоаналітичної логіки з допомогою "ядерної" або будь-якої з численних "шлейфових" гіпотез. Лишається відкритим й таке питання: у якій системі координат та з якої спостережної позиції можна виявляти психоаналітичні контр-приклади, що будуть підтримувати розвиток "захисного пояса" теорій або навіть підважати "тверде ядро" психоаналізу? Яким чином той чи інший феномен без мірності, отриманий шляхом суб'єктивної рефлексії аналізанда чи суб'єктивної саморефлексії аналітика, можна кваліфікувати як такий, що не відповідає теорії та потенційно може спростувати її? Проблема полягає у тому, що внутрішні суперечності будь-якої системи часом легше виявити, перебуваючи не всередині, а поза її межами. Для системи, у якій настільки легітимізована суб'єктивність, як у психоаналізі, – це тим більше вірно. Тому повторимось: питання об'єктивізації аномалій та контр-прикладів у психоаналізі залишається відкритим.

Сумніви у науковості психоаналітичної теорії, труднощі, пов'язані з відсутністю мірності та її максимальною суб'єктивністю, мають і дуже практичні наслідки. Зокрема, проблематичною є відповідь на питання: якими критеріями варто керуватися у сфері психоаналітичної освіти? Як оцінити її якість та адекватність щодо "твердого ядра" і "захисного пояса" теорій, методології застосування теоретичних знань на практиці? Наразі ситуація у сфері освіти є наступною: процес навчання психоаналізу має дві складові – формальну та неформальну. Перша – це знайомство з психоаналітичними теоріями (і "ядерними", і "поясними"), методологією та методикою застосування цих теорій у професійній практиці. Деякі з методів практичного застосування психоаналітичних теорій вдалось навіть операціоналізувати, розробити на їх основі стандартизовані методики інтерв'ювання, інтерпретації, обробки отриманих даних. Як зазначає Х. Кехеле, "Klein, Gill, Spence і Luborsky запровадили традицію емпіричних досліджень, які дозволили проводити інтегральну перевірку навіть теорій психодинамічного лікування. ...вдалось обґрунтувати необхідність інтеграції двох світів: психоаналітичної теорії і практики" [19]. Хоча залишається очевидним, що значну частину психоаналітичного практикування – інтерсуб'єктивної взаємодії – неможливо операціоналізувати апріорі.

Неформальна частина освіти у психоаналізі – це отримання власного досвіду, який дозволяє через безпосереднє перебування у психоаналітичному сеттінгу відчутти на собі дію методу, що за стилем повністю відповідає теоретичним вподобанням та індивідуальним особливостям психоаналітика-вчителя. У результаті учень-аналізанд формує власний унікальний стиль психоаналітичного способу мислення та його практичних аплікацій. Об'єктивна кількісна оцінка якості цього стилю настільки нереальна, як і об'єктивна кількісна оцінка твору мистецтва. Власне у вимірі неформальної освіти та кристалізації власного стилю майбутніх аналітиків психоаналізу уподібнюється до мистецтва, одним з головних критеріїв якого є здатність творити нові форми та викликати емоційний відгук у глядачів / слухачів / учасників. Відтак будь-яка спроба операціоналізації, стандартизації, уніфікації, приведення до спільного знаменника атакує й знецінює саму ідею суб'єктивної творчості, індиві-

дуальної значущості, суб'єктивності та творчого потенціалу психоаналітичного способу думання.

Психоаналіз, на нашу думку, одночасно є “науково-дослідницькою програмою” (за І. Лакатошем) і мистецтвом у широкому розумінні цього поняття. Тому вимоги науковості та стандартизації освіти можуть стосуватися лише її “ремісничої” (оволодіння азами техніки) та “інформативної” (формування бази знань психоаналітичних теорій) частин. Інша вагома складова освіти є неформальною та має такою залишитися.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Зміна наукових парадигм протягом ХХ–ХХІ століть – від класичної, через неklasичну до посткласичної – пропонує цілий калейдоскоп поглядів, що дає підстави перемістити психоаналітичне знання на континуумі науковості від полюсу науково невалідних з позиції класичної науки до полюсу валідних концепцій із посткласичної перспективи бачення. Як свідчить огляд фахової літератури та безпосередня практика, сучасна психоаналітична теорія у своєму різноманітті напрямків та шкіл забезпечує виконання всіх універсальних функцій парадигми соціально-психологічного пізнання, за А.В. Фурманом, зокрема, пізнавальної, нормативної, методологічної та світоглядної [5, с. 23].

2. Осмислення наукового статусу психоаналізу можливе на основі концепцій визнаних істориків і теоретиків науки, котрі обґрунтовують статус наукових парадигм та раціонального знання як такого. Зокрема, концепція фальсифікації наукових парадигм К. Поппера та поняття “твердого ядра” і “шлейфових теорій” І. Лакатоша, концепція “науково-дослідних проектів” останнього дозволяють кристалізувати наше розуміння психоаналітичної “суми знань” як наукової парадигми, яка ще далека від точки регресії й теоретичної неспроможності.

3. “Ідеалом” психоаналізу – об'єктом його як наукової галузі – є *позасвідоме*, яке, у термінології К. Ясперса, не може бути усвідомленим за означенням, але надається для пізнання лише через наближення та дослідження його дериватів (похідних). Відсутність мірності у психоаналізі у строгому розумінні поняття “міри” ставить його в один ряд з ідіграфічними

науками, за П. Ріккертом, та жодним чином не підважує науковості психоаналізу як теоретичної парадигми із самостійним об'єктом дослідження.

4. Психоаналіз як теорія, що складається з “ядерних” та “шлейфових” концепцій, за І. Лакатошем, включений в освітні програми різноманітних навчальних інституцій за принципом класичних академічних навчальних програм. Натомість опанування психоаналізом як методом самодослідження та психотерапії можливе лише через отримання власного клієнтського досвіду, що наближає психоаналіз до мистецтва, одним з головних критеріїв якого є здатність творити нові форми та викликати емоційний відгук. Іншими словами, психоаналіз як теорія доступний у академічному форматі, психоаналіз як метод – виключно у інтерактивному, інтерперсональному, що визначає його подвійну ідентичність – і як науки, і як мистецтва.

1. Браун Дж. Психологія Фрейда і постфрейдисти / Дж. Браун; [пер. с англ., послесл. А.М. Руткевича]. – М.: REFL-book; Київ: Ваклер, 1997. – 304 с.

2. Виттельс Ф. Фрейд. Его личность, учение и школа / Ф. Виттельс. – М.: ЭГО, 1991. – 198 с.

3. История и философия науки / под ред. А. С. Мамзина. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.

4. Куттер П. Современный психоанализ / Петер Куттер; [пер. с нем. С.С. Панкова; под общ. ред. В.В. Зеленского]. – СПб.: “Б.С.К”, 1997. – 351 с.

5. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / Имре Лакатос. – М.: Медиум, 1995. – 235 с.

6. Лакатош І. Дослідницькі програми Поппера і Куна у фокусі фальсифікаціонізму / Имре Лакатош // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 6–17.

7. Лейбин В. Постклассический психоанализ. Энциклопедия / В. Лейбин. – М.: Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – Том 1. – 472 с.

8. Лейбин В.М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия / В.М. Лейбин. – М.: Политиздат, 1990. – 397 с.

9. Новая философская энциклопедия – [электронный ресурс] – режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2446.html>

10. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1985. – 605 с.

11. Рассел Б. История западной философии; Б. Рассел / [пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука]. – К.: Основи, 1995. – 759 с.

12. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт; [под ред. С. И. Гессена М.]. – М.: Республіка, 1995. – 128 с.

13. Скірбекк Г. История философии / Г. Скірбекк, Н. Гилье; [пер. с англ. В.И. Кузнецов]. – М. : Владос, 2000. – 800 с.

14. Фурман А.В. Засадничі умови виникнення наукових шкіл / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 49–58.

15. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К. : Інститут соціальної і політичної психології НАПН України; Тернопіль : Економічна думка, 2013. – 100 с.

16. Ярошевский М.Г. Возвращение Фрейда / Михаил Г. Ярошевский // Психологический журнал. – 1988. – Т.9, №6. – С. 129–138.

17. Ясперс К. Общая психопатология / К. Ясперс; [пер.с нем.]. – М. : Практика, 1997. – 1056 с.

18. Ясперс К. Каузальные и понятийные связи между жизненной ситуацией и психозом при Dementia praecox (шизофрения) / К. Ясперс // Собрание сочинений по патопсихологии в 2 Т. – М., СПб. : Академия, Белый кролик, 1996. – Т.2. – С. 122.

19. Kachele H., Albani C., Buchheim A. (2001) Aus der Vergangenheit über die Gegenwart in die Zukunft der Psychoanalyse. Hypnose und Kognition 18: 15-27 – [електронний ресурс] – режим доступу : <http://psychoanalyse.narod.ru/psychoan/kaechel2.htm>.

REFERENCES

1. Braun D. Psihologija Freud i postfrjejdisty / D. Braun; [pjer. s angl., posljesh. A.M.Rutkjevicha]. – М. : RJEFL-book; Kijev : Vakiljer, 1997. – 304 s.

2. Vittjel's F. Freud. Ego lichnost', uchjenije i shkola / F. Vittjel's. – М. : EGO, 1991. – 198 s.

3. Istorija i filosofija nauki / pod rjed. A. S. Mamzina. – SPb. : Pitjer, 2008. – 304 s.

4. Kuttjer P. Sovrjemennyj psihoanaliz / Pjetjer Kuttjer; [pjer. s njem. S.S. Pankova; pod obsch. rjed. V.V. Zje-ljenskogo]. – SPb. : "B.S.K", 1997. — 351 s.

5. Lakatos I. Fal'sifikacija i mjetodologija nauchno-issljedovatjel'skih programm / Imre Lakatos. – М. : Mjedium, 1995. – 235 s.

6. Lakatos I. Doslidnic'ki programi Poppjera i Kuna u fokusi fal'sifikacionizmu / Imre Lakatos // Psihologija i suspil'stvo. – 2013. – № 4. – С. 6–17.

7. Ljejbina V. Postklassichjeskij psihoanaliz. Enciklo-pjedija / V. Ljejbina. – М. : Izdatjel'skij dom "Tjerritorija buduschjego", 2006. – Tom 1. – 472 s.

8. Ljejbina V.M. Frjejd, psihoanaliz i sovrjemennaja zapadnaja filosofija / V.M. Ljejbina. – М. : Politizdat, 1990. – 397 s.

9. Novaja filosofskaja Enciklopedija – [Eljektronnyj rjesurs] – rjezhim dostupa: <http://iph.ras.ru/elib/2446.html>

10. Popper K. Logika i rost nauchnogo znanija / K. Popper; [pjer.. s. angl.]. – М.: Progrjess, 1985. – 605 s.

11. Rassel B. Istorija zahidnoyi filosofiyi; B. Rassel / [pjer.

z angl. Ju. Lisnjaka, P. Taraschuka]. – К. : Osnovi, 1995. – 759 s.

12. Rikkert G. Nauki o prirodje i nauki o kul'turje / G. Rikkert; [pod rjed. S. I. Gjessjena M.]. –М. : Rjespublika, 1995. – 128 с.

13. Skirbjekk G. Istorija filosofii / G. Skirbjekk, N. Gil'je; [pjer. s angl. V.I. Kuznjecov]. – М. : Vlados, 2000. – 800 s.

14. Furman A.V. Zasadnychi umovy vynyknjennja naukovyh shkil / Anatolij V. Furman // Psihologija i suspil'stvo. – 2014. – № 1. – С. 49–58.

15. Furman A.V. Mjetodologija paradygmal'nih doslidzhen' u social'nij psihologiyi : [monografija] / Anatolij Vasil'ovich Furman. – К. : Instytut social'noyi i politichnoyi psihologiyi NAPN Ukrayini; Tjernopil' : Ekonomichna dumka, 2013. – 100 s.

16. Jaroshjevski M.G. Vozvrashchenije Frjejda / Mihjel G. Jaroshjevski // Psihologichjeskij zhurnal. – 1988. – Т.9, №6. – С. 129–138.

17. Jaspers K. Obschaja psihopatologija / K. Jaspers; [pjer.s njem.]. – М. : Praktika, 1997. – 1056 s.

18. Jaspers K. Kauzal'nyje i ponjatnyje svjazi mjezhdu zhiznjennoj situacijej i psihozom pri Dementia praecox (shizofrenija) / K. Jaspers // Sobranije sochinjenij po patopsihologii v 2 Т. – М., SPb. : Akadjemija, Bjel'jy krolik, 1996. – Т.2. – С. 122.

19. Kachele H., Albani C., Buchheim A. (2001) Aus der Vergangenheit über die Gegenwart in die Zukunft der Psychoanalyse. Hypnose und Kognition 18: 15-27 : <http://psychoanalyse.narod.ru/psychoan/kaechel2.htm>.

АНОТАЦІЯ

Фільц Олександр Орестович, Мединська Юлія Ярославівна.

Проблема наукового статусу психоаналітичної парадигми.

Стаття висвітлює результати дослідження проблемного поля наукового статусу психоаналітичної парадигми в контексті історичного розвитку науки у цілому та методологічних вимог до систем знань, що претендують на важливість наукових. Авторами показано, що трансформація загальнонаукової парадигми від класичної до некласичної та посткласичної дає підстави переглянути питання науковості психоаналізу й теоретично обґрунтовано визначити престижність психоаналізу як подвійно ідентифікованої сфери – як науки і як мистецтва. Вищезазначене має безпосередній вплив на організацію освітнього процесу у царині підготовки фахівців-психоаналітиків.

Ключові слова: психоаналіз, парадигма, класична, некласична та посткласична наукові парадигми, позасвідоме як об'єкт психоаналізу, наукова фальсифікація, науково-дослідницька програма, цінності та ідеали психоаналізу, проблема мірності у психоаналізі, психоаналіз як наука, психоаналіз як мистецтво, психоаналітична освіта.

АННОТАЦІЯ

Фільц Александр Орестович, Мединская Юлия Ярославовна.

Проблема научного статуса психоаналитической парадигмы.

Статья освещает результаты исследования проблемного поля научного статуса психоаналитической парадигмы в контексте исторического развития науки в целом и методологических требований к системам знаний, которые претендуют на важность научных. Авторами показано, что трансформация общенаучной парадигмы от классической к неклассической и постклассической дает основания пересмотреть вопрос научности психоанализа и теоретически обоснованно определить престижность психоанализа как вдвойне идентифицированной сферы – как науки и как искусства. Вышеупомянутое имеет непосредственное влияние на организацию образовательного процесса в области подготовки специалистов-психоаналитиков.

Ключевые слова: психоанализ, парадигма, классическая, неклассическая и постклассическая научные парадигмы, подсознательное как объект психоанализа, научная фальсификация, научно-исследовательская программа, ценности и идеалы психоанализа, проблема мерности в психоанализе, психоанализ как наука, психоанализ как искусство, психоаналитическое образование.

ANNOTATION

Filts Oleksandr, Medynska Yulia.

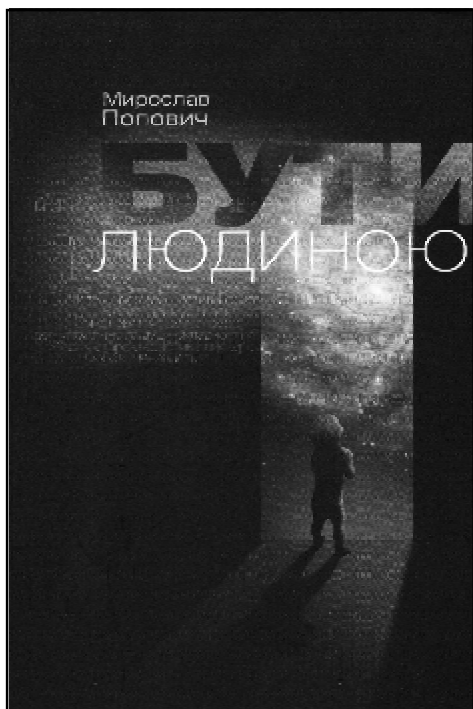
Problem of Scientific Status of Psycho-Analytical Paradigm.

The article highlights the results of studying of problem field of scientific status of psychoanalytical paradigm in the context of historical development of science in general and methodological demands to the system of knowledge, which pretend to be scientifically important. The authors demonstrate that the transformation of general scientific paradigm from classical to nonclassical and post-classical allows reviewing the issues of psychoanalysis being scientific and theoretically substantiate the prestige of psychoanalysis as a doubly identified sphere – as science and art. All mentioned above has a direct influence on the organization of educational process in the domain of training the professionals-psychoanalyticians.

Key words: psychoanalysis, paradigm, classical, non-classical and postclassical scientific paradigms, unconsciousness as an object of psychoanalysis, scientific falsification, scientific-research programs, values and ideals of psychoanalysis, problem of regularity in psychoanalysis, psychoanalysis as science, psychoanalysis as art, psychoanalytical education.

Надійшла до редакції 8.09.2014.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Попович М.

Бути людиною. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. — 223 с.

Праця являє собою спробу сформулювати погляд на цінності сучасного суспільства, який із певної позиції охоплював би різні сторони функціонування останнього. Автор прагнув обґрунтувати засобами, придатними для філософії сучасності, певний світогляд, який сьогодні, як і в інші часи, перебуває під загрозою. Це – світогляд гуманізму, що виходить із уявлення про людину як вищу й абсолютну цінність.

Для студентів, науковців та усіх, хто цікавиться філософськими темами.